

súlyban tartani Leskó. Mintha a Kemény Zsigmond-i súlyegyenlémetet élesen fel, a regénybeli Erdősön megjelenik a korszak összes lehetséges típusa, azaz valamennyi válaszlehetőség körvonalazódik. S ezek — miként Keménynél is, noha nyilvánvalóan nincs szó közvetlen hatásról — a „rendszeren belül” sokáig kiegyenlítik, ellensúlyozzák egymást. A falu azonban — mutatja be a szerző — valójában nem e kívülről jött értékek mentén tagozódik. Akármilyen viharok tomboljanak odakünn, Erdősön még mindig a hagyomány szab értékét: a munkabírás, a szakértelem alapján nyeri el ki-ki helyét a falu társadalmában. S korántsem lehet véletlen, hogy a regény legemberibb figurái éppen azok, akik ebben az értékrendben magasán állnak. Pedig távolról szemlélve bizony elég rideg, már-már kegyetlen tradíció ez. Látszólag érzelmentes világban élnek az erdősiek, ahol a legnagyobb becsülete annak van, aki gyarapítani tudja az apjától örökölt földet — aki tehát ügyetlen, korhely vagy beteges, annak nincs becsülete. (A falu Volksbund-vezetője, Vak, sánta ember, hadirokkant, aki éppen ezért szinte kitaszítódik a hagyományos értékrendből — s *neki* nem nő a presztízse akkor sem, amikor a birodalmi eszme a legnagyobb hatást gyakorolja Erdősön.) De bármily kegyetlen legyen is ez a hagyomány, még mindig ezerszer emberibb azoknál az értékeknél, melyeket a külvilág kényszerít a falura, s amelyek végül alapjában támadják meg a hagyományos értékrendet.

Írói igazságszolgáltatás, modellszerűség, egyensúlyra törekvés — Leskó legnagyobb *szépírói* erénye éppen az, hogy a regény mindezek ellenére sem válik kimódolttá — a teremtett valóság képes helytállni önmagáért. Szociográfia és folklór különös elegyítésével épül fel a regénybeli Erdős, éppen úgy, mint közvetlen rokona és elődje, Gion Nándor Szenttamása. A Rózsaméz alkotójának egykor szemére is vetették, hogy egymástól idegen írói eszközei nem szervesülnek. Leskó most ismét bebizonyította, hogy tehetséges alkotó kezén e módszer is (amely valóban minden elméletnek ellentmondani látszik) gyümölcsöző lehet.

Gyermekhalállal kezdődik a regény, s akkor ér véget, amikor a kitelepítés elől bujkáló Langné Mayer Éva második gyermekével vajúdik. Nem tudjuk, fiú lesz-e az újszülött vagy leány, sem azt, rövid vagy hosszú élet adatik-e neki. S nem tudjuk azt sem, a Földnek mely részén fog élni majd.

Csupán reménykedünk: ezt ő döntheti el. (*Kozmosz.*)

JOLSVAI ANDRÁS

Bertha Bulcsu: *Árnyak és lovasok*

Újabb magyar irodalmunkat böngészve aligha figyelhetünk meg szervezettebben épülő írói életművet, mint a Bertha Bulcsuét. A folyvást népszerűsödő oeuvre-be rangos és pregnáns darabként illeszkedik a nemrégén napvilágra került — sorrendben már a tizenkilencedik — kötet: az *Árnyak és lovasok*.

Bertha Bulcsu nem tartozik a mindig újabb ötletekkel és műfajokkal előhozakodó írók típusába: ezt mutatják megint visszatérő — tematikájukban,

struktúrájukban stb. egyaránt modellizálható, fogékonyságát, szubtilitását ezúttal is bizonyító — „jelenségei”. Ötvenhat ez utóbbiból, „történeteiből” pedig tizenhárom; így hasad ketté derekánál a kötet. Figyelemfelkeltő a műfaji elnevezés, akárcsak a kötet címadása.

Bertha Bulcsu „jelenségeit” lehetne akár az „árnyak” szinonim fogalmaként is értelmezni, a szó eredeti jelentését alapul véve. Jelképpé emelt példázatok egytől egyig, tények, események, hangulatok regisztrálásai, valamely lényeg megnyilvánulásának hajlékony, külső formái. Mint ő mondja: „apró történések”, „a zordabb igazságok feszegetései”, „kis gyűjtemények”, talán helyzetjelentések, „buborékok?”, szilánkok, szándékolt semmisségek, szösszennetek — avagy a hagyományosabb műfaji meghatározás szerint: tárcák, életképek. Korélményadekvát, konstatáló formát talált magának Bertha Bulcsu Kis-műfajba sűríti az egészében befoghatatlan és befogadhatatlan totálvilágot, s a mindennapi és örökké másnapos lét poklának bugyraiba pillantva borzong, bosszankodik, röstelkedik. Nem fogadja el a létezést olyan zsidbasztóan súlytalannak és agyonnyúttnek, amilyen, kevésszer helyesel, annál gyakrabban tiltakozik az elotthontalanodó lét, az erkölcsi toprongyosodás, a mindenütt felbukkanó fonákságok ellen; ironikus, satirikus és — tárgyilagos.

Egyéniségét, indulatait és állásfoglalásait jobbára úgy menekíti át narrációjába, hősei, alteregói személyiségébe, hogy ne fenyegetse a legcsekélyebb ellágyulás sem. Figyel mindenre, amiben élet lélegzik; illetékesnek tudja magát a világ dolgaiban. Célserű megkeresnünk azt a centrumot, azt a magaslati nézőpontot, ahonnan a lényeg válik láthatóvá. Ez pedig Bertha Bulcsu természet- és életimádata, nagy fogékonysága a természet értékei iránt. Elegendő egyetlen pillantást vetnünk a tartalomjegyzékre, hirtelen végigszalajtani tekintetünket a stafétaszerűen váltakozó, máris atmoszférát teremtő „novella-szemeken”. A legszembetűnőbb: természeti ihletettségük. A „jelenségekben” szereplő táj, a környező világ azonban főszereplőből sokszor statisztává, pusztá panaszfallá vonja vissza magát, gyakorta csak az emberi tevékenységek színtereként funkcionál.

Az első tárcsa, a *Hangulatok a tavaszi kertben* mintegy „előhangolja”, kompozicionálisan pedig keretezi és természeti közegbe helyezi a kötet kiemelkedőbb és kevésbé jelentékeny, ismétlésekre, redundanciákra inkább hajló darabjait, s kapcsolatba lép a „történetek” utolsó és egyben címadó novellájával is. Feltűnik e szélső életképek szerkezeti elemeinek hasonlósága, a pillanatok elmozdulásait is pontosan leíró, regisztráló technika. Az elsőben: a fiatal, tervekkel, megújuló vággyal, hittel tevékenykedő ember, az utolsóban pedig a már megkopott, emlékei („árnyai és lovasai”) elől menekülő, hallucinációktól háborgatott, várakozó öregember egyszerre jelképes és valóságos kertjébe érünk, ahol „a zivatar lehet hogy örökké tart”. E hangváltó szomorúság mintha azt is igazolná, hogy az író egyik ihletője az elmúlás, a napáldozat-érzés megsejtése volna.

A „jelenségekben” lélegző természet gyakran állatfigurákba bújtatott társadalmi tablóvá változik, s Bertha Bulcsu így lépi át az elsődleges, empirikus szférát, megérkezve a metaforikus, allegorikus avagy szimbolikus jelentéshez. Írásaiban az antropomorfizált natúra és állatvilág tűnik elénk: *A háziúr, A tekintélyes varjú, Hetyke békák, Szabad kutyák...*, továbbá verebek, egerek, darazsak, hangyák. Tárgyasított szimbólumokká lépteti elő őket Bertha Bulcsu, „akik” megjelenítői, leleplezői egy-egy jellegzetes emberi magatartásnak, mentalitásnak. Így ismerhetünk magunkra (ideiglenes vagy tartós érvénnyel)

— akár Esopus, akár La Fontaine, de ugyanúgy Heltai stb. szellemét élesztgetve — halak, verebek, varjúk, békák, kutyák, farkasok, nyulak „irhájában”. Ekképp lényegül át a mohó önzés, az élelmesség, az elvtelen könyöklés, az egoista leleményesség a veréblét attributumából az „élvemaradás tudományává”, elsőrendű ösztönné. Ugyanazok a léttörvények uralkodnak itt is (vízben, léghen, utakon), mint a gépkocsiba hajtogatott emberklisék világában. Néhol azonban — úgy véljük — nemcsak mesterkéltségek, szokatlan és hirtelen a teremtett párhuzam, hanem didaxisa is túldimenzionált (*A must, A halott rozsdafarkú, Méz és kalács*). Itt nem, másutt azonban sikerült a spontán jelképesítés.

Ugyanígy megfigyelője, rendíthetetlen ítésze az író az „ideiglenességek” valódi világának is, akár nyaralója vagy lakása ablakából tekint le rá, akár elvegyül benne, üzlethelyiségekben, autóbuszon, a pazarlókat és nyomorgókat felismerhetetlenné egybemosó utcán, éttermek skatulyáiban, a vízparton és a mindannyiunkat fenyegető kiszolgáltatottság színterén: a kórházban „leskelődve”.

Behatárolási, viszonyítási pontokat is keres, mértéket vesz svéd, finn úti tapasztalatok nyomán (*Malmö, Kivi háza*); mindig hiteles akar lenni, mindig humánus törekvések vezérlik. Sokszor merít — Thomas Manntól kölcsönözve a szót — a mélységesen mély vagy feneketlen múltnak kútjából; leginkább a háborús időszak, a személyi kultusz, az ötvenes évek kísértetei járnak vissza és rémisztgetnek jelenségeiben, kiegészülve az egyébként is folyvást újuló fenyegetettséggel. Amíg a víz alá, a hancúrozó strandolók közé beállíthatják a lézerágyúkat, addig egyetlen pillanatig sem lehet levenni gyanakvó tekintetünket a másikról; addig nem lehet megfélemlíteni a szorongásról: „Úgy tűnik, egy hajszál választ el bennünket a világbékétől, de a világ teljes összeomlásától is.” A belénk keserülő tehetetlenséget humorral és cinkos iróniával vagy itt-ott feltűnő puha, lágymeleg emberi mozdulattal (*Szegfű, Egy csók, A Berzsenyi forrásnál*) néhol fel lehet oldani, de másutt mintha csak fintor és legyintés volna ugyanez mindenre. Az irónia ilyenkor is a lelkiismeret élesztője.

Ami a legfájóbb: nincs hittel, bizalommal, megbocsátó gesztussal Bertha Bulcsú a fiatal generáció életvitelét figyelve. A maiak elvadultabbak, kifinomultabban alattomosak és értékhiányosabbak ártatlanabb, szerényebb elődeiknél (*Gimnazisták, Ica, Rablók és tolvajok, Petike*). Nemcsak életkorok és generációk, de életformák elkülönülésére is felhívja a figyelmet Bertha Bulcsú. Szerényebb, szűkösebb körülmények között léteznek, de minőségre, emberi és lelki javakra vágyódik az egyik — fényűző, rátarti, a haszonelvű, mennyiségi szemléletre feledkező a másik. Értékké, esztétikumná válik az elkülönültség, a szegénység, a „kiátkozottság”. E polarizáció a témája „történetei” egyikének, a *Félmilliónak* is. A *Buborék* című „jelenségben” pedig határozott valamást olvashatunk: „Van egy másik világ... , amiből én semmit sem értek. Egyik világban milliók repkednek, a másikban sirályok. Nekem a sirályos világhoz van egy kevés közöm.”

A jelenségekben sűrűsödő furcsa valóságot a modern, „korszerű” realizmus eszközeivel próbálja meg áttekinthetőbbé tenni Bertha Bulcsú. Arra ösztönöz, hogy megtaláljuk azt az archimédeszi pontot, ahonnan nagy erőfeszítéssel, de mozdítani tudunk az egyensúlyát veszített világon. Az író mindjárt orvosa is, nemcsak megírja annak, amit tapasztal. Pontos tényismerettel, a gyógyításhoz nélkülözhetetlen, feltáró képességgel is rendelkezik.

Jelenségekből születő, de igazi novellává duzzadó történetek alkotják a

kötet másik felét. Legtöbbjükre a meditatív hangvétel, az emlékező-asszociatív megoldás a jellemző. Az indító képek konkrétságától törvények kimondásához jutunk: „Az élet nagyon rövid. Csak pillanatokról van szó” — mondja a *Hazai tájakon* című novella hőse. A *Kályha mellett* című történetben is nagy erővel hangzik egy tételigazság: „Tele van az élet félreértésekkel.” Bertha Bulcsu — a lírikusok módján — a szívvel igyekszik megértetni azt, ami a szemnek gyakorta rosszul látható. Azok felé fordul, akik tudnak még transzcendálni. Könnyeden, természetesen, észrevétlenül tanít, novellái valós események vagy kitűnően motivált lelki elmozdulások foglalatjai. Az írói nézőpont hol auktorális (*A detektív, Kint a vízen, A tulipános kert, Erdei álékon*), hol énformájú: (*Kristálydetektor, Kályha mellett*). Két helyütt (*A detektív, Hazai tájakon*) feltűnik Bertha Bulcsu kötetéről kötetre vándorló hőse is: Bernáth Gyula.

A novellák vonalvezetésüket, szerkezeti felépítésüket tekintve a klasszikus — kétdimenziós, monocentrikus — vonulatba illeszkednek. Logikájuk szigorú, célvűséget parancsoló. A lezárt, kerek, olykor keretes történetek — akár egy, akár több szálon futnak — általában csattanóra épülnek. Kisebb-nagyobb emberi szenvedélyekről és ezek jó vagy rossz következményeiről szólnak többségükben. Akadnak egészen tragikusra, borúsra hangolt novellái is (amint a *Kint a vízen* című írása mutatja), de záró eseményüket tekintve általában — az utolsó kettőt kivéve — enyhítő feloldásúak.

A „jelenségek” szokásos mechanizmusához képest feltűnnek az álombetéteket hétköznapi realitással vegyítő, emlékezéseket közbeszövő, idősíkváltakoztató novellák (*Andi levele, Árnyak és lovasok, A detektív*) vagy a balladaibb, talányosabb darabok: például az *Erdei álékon*. Itt-ott megérint a „jelenségek” némely darabjaiban is feltűnő Halál, ha másként nem, baljós sejtelem, szorongás vagy a nappalt és az éjszakát, gondolatot és érzékelést egybemosó látomás formájában. A novellák atmoszférája reményre és bizakodásra legalább annyi okot és esélyt teremt, amennyit aggályoskodásra. S épp e történetek miatt méltánytalanság volna csak a „jelenségek” felől nézni, kizárólag a tárcaműfajra szorítókozó hajlandósággal vádolni Bertha Bulcsut.

Egy 1975-ös keltezésű publicisztikai írásában (*Mi kell a jó regény születéséhez?*) a szerző önmaga adta magyarázatát az új, bővebb tárgykör és a nagyobb műfajok kerülésének: „Jó dolog, ha ösztönzik a valóságábrázoló művek születését, de ennek már megvan a kockázata. Nem biztos, hogy megszületik a várva várt regény, s az sem biztos, hogy az írja meg, akit ösztönöztek... Az írósnak éppen úgy megvannak a kockázatai, mint mondjuk a tizenhatodik században a hajózásnak..., csak az volt a biztos, hogy elindultak, a megérkezésük nem... Magellán nevét tudjuk, mert megérkezett, sok ezer útnak indult hajósról viszont semmit sem tudunk. Aki megírja majd korunk nagy regényét, melyben a mai emberek életét és a társadalmi viszonyokat hitelesen ábrázolja, annak fennmarad neve és alkotása. Akiknek ez nem sikerül, elsüllyednek az időben.” Lehet, hogy a szerző a műfajváltáshoz épp az életmű huszadik darabjára, a „jubiláló” alkalomra vár? „Amikor az ember már a partról nézi mások hajóját”, vagy ha beúszik, akkor sem merül el a „párás, puha semmiben”.

Őszintén kívánjuk: járuljon hozzá Bertha Bulcsu minden eddigi és később megszületendő alkotása a mielőbbi, sikeres partraszálláshoz! (*Szépirodalmi.*)